

PENSUM TIL LÆRINGSFORLØB FOR FAGLIGE LEDERE

Læsevejledning

På listen optræder en række publikationer, som Børne- og Socialministeriet har bedt Danmarks Evalueringsinstitut (EVA) udarbejde specifikt til formålet om at bidrage til realiseringen af den styrkede pædagogiske læreplan. Disse materialer er udarbejdet i tæt samarbejde med 'Partnerskab for kompetenceudvikling og viden til praksis', som løbende har bidraget til at kvalitetssikre materialerne. Materialerne er markeret med en * på listen nedenfor. Materialerne findes på www.emu.dk/dagtilbud. Der vil løbende blive udviklet materialer vedrørende samtlige elementer af den styrkede læreplan og listerne vil løbende blive opdateret med disse tekster.

På listerne indgår også en række andre relevante artikler, som repræsenterer forskellige perspektiver på udvalgte elementer af det pædagogiske grundlag i den styrkede pædagogiske læreplan.

Materialerne har forskelligt format. Nogle er tekster, der skal læses, mens andre udgøres af konkrete redskaber, som deltagerne skal arbejde med eller gives kendskab til gennem undervisningen. Der optræder også forslag til videoer, som kan inddrages i undervisningen.

Listerne er inddelt i primær og sekundær litteratur. Den primære litteratur er som udgangspunkt obligatorisk at inddrage i modulerne, mens den sekundære litteratur blot er vejledende og til inspiration for de 50 % af pensum, som udbydere selv kan tilrettelægge. I forhold til den obligatoriske litteratur kan der gøres undtagelser i tilfælde af, at enkelte udgivelser ikke er tilgængelige på det tidspunkt, hvor modulet udbydes, eller hvis der vurderes at være materiale, som kan stå mål med det på listen angivne materiale.

Listerne er endvidere inddelt i materialer, der bidrager til en overordnet forståelse af den styrkede pædagogiske læreplan i sin helhed og materialer, der specifikt stiller skarpt på udvalgte dele af læreplanen.

PRIMÆR LITTERATUR - OBLIGATORISK (257 sider)

LITTERATUR, DER OMHANDLER LÆREPLANEN GENERELT OG ER GRUNDLÆGGENDE FOR DEN GENERELLE FORSTÅELSE		
UDGIVER OG TITEL	SIDEANTAL	BESKRIVELSE
*Børne- og Socialministeriet (2018). <i>Den styrkede pædagogiske læreplan. Rammer og indhold</i> Findes på emu Dagtilbud.	58 sider	Publikationen beskriver indholdet i den fælles pædagogiske læreplan for dagtilbud og rammerne for de lokale læreplaner, hvert dagtilbud skal udarbejde. Den indeholder blandt andet læreplanens pædagogiske grundlag og beskrivelser af og mål for de seks læreplanstemaer. Den henvender sig til ledelse og personale i dagtilbud, kommunale forvaltninger, pædagogiske konsulenter og andre, der arbejder med pædagogik i dagtilbud. Publikationen samler alle bestemmelser og bemærkninger om læreplanen fra hhv. Dagtilbudsloven og Bekendtgørelse om den pædagogiske læreplan.
*Danmarks Evalueringsinstitut og Børne- og Socialministeriet (2018). <i>Redskab til selvevaluering</i> Findes på emu Dagtilbud.	22 sider	Publikationen er et grundlæggende redskab til at realisere den styrkede pædagogiske læreplan i et dagtilbud. Den giver en ramme for struktureret dialog og systematisk analyse af et dagtilbuds pædagogiske praksis inden for ni vigtige områder af den styrkede pædagogiske læreplan. Redskabet er målrettet ledelse og personale i dagtilbud. Med redskabet i hånden kan man se kritisk og konstruktivt på sin egen pædagogiske praksis ift. centrale begreber fra læreplanen fx forældresamarbejde, det brede læringsbegreb, børn i udsatte positioner mv. Ved udvælgelse af redskabets enkelte temaer, vil de relatere sig til de samme pejlemærker. (Til undervisningen udvælger underviser ca. fem ud af materialets ni tematikker, som kursister skal læse og arbejde med i undervisningen. Obligatorisk læsning er 1) indledning, 2) de fire udvalgte temaer og 3) handleplansskema).

LITTERATUR, DER OMHANDLER ELEMENTER VED LÆREPLANEN			
UDGIVER OG TITEL	SIDEANTAL	BESKRIVELSE	PEJLEMÆRKER
Ahrenkiel, A., Nielsen, B. S., Schmidt, C., Sommer, F. & Warring, N. (2012). <i>Daginstitutionen til hverdag – den upåagtede faglighed</i> (s. 9-26 + 67-88). Frydenlund	34 sider	Den første artikel introducerer begrebet den upåagtede pædagogiske faglighed, der oftest opfattes som praktiske opgaver. Den anden artikel beskriver forskellige situationer og interaktioner i løbet af en hel dag i daginstitutionen, særligt med fokus på rutiner i daginstitutionen. Den sociale kvalitet, der ligger i rutinerne og ritualerne, skrives frem som betydningsfulde for børns trivsel, læring, udvikling og dannelse.	Forskellige situationer og interaktioner: leg, rutiner, spontant opståede situationer, planlagte aktiviteter og forløb mv. Strukturelle rammer (fysiske rammer, organisering af tid og personaleresourcer, normering mv.).
Elbæk, S., Høegh, T. & Lillelund, F. (2018). Pædagogisk dokumentation af æstetiske processer. I: Mortensen, T. H. & Næsby, T. (red.), <i>Den styrkede pædagogiske læreplan. Grundbog til dagtilbudspædagogik</i> . Dafolo	12 sider	En evaluerende pædagogisk praksis med henblik på udvikling af gode læringsmiljøer handler om fortløbende og systematisk beskrivelse (fx foto, observationer, processer og forskellige former for dokumentation.), vurdering og analyse af og refleksioner over sammenhængen mellem det pædagogiske læringsmiljø og børnenes trivsel, læring, udvikling og dannelse. Dette kapitel sætter fokus på evaluering og pædagogisk dokumentation.	Evalueringskultur: En løbende og systematisk beskrivelse (fx foto, observationer mv.), vurdering og analyse af sammenhængen mellem det pædagogiske læringsmiljø og børnenes trivsel, læring, udvikling og dannelse.
*Danmarks Evalueringsinstitut og Børne- og Socialministeriet (2018). <i>Redskab til forankringsproces</i> Findes på emu Dagtilbud .	12 sider	Forankrings- og udviklingsunderstøttende redskab, som beskriver seks konkrete tilgange til at skabe en varig forankring af de lokale forandringer i realiseringen af den styrkede pædagogiske læreplan. (Til undervisningen udvælger underviser ca. to ud af materialets fem tilgange, som kursister skal læse og arbejde med i undervisningen.	Faglig pædagogisk ledelse med fokus på at lede og udvikle pædagogisk praksis i dagtilbuddet ved at understøtte refleksioner og fagligt begrundende

		Obligatorisk læsning er 1) indledning, 2) de to udvalgte temaer.)	valg.
*Danmarks Evalueringsinstitut og Børne- og Socialministeriet (2018). <i>Kort om: Evaluerende pædagogisk praksis</i> Findes på emu Dagtilbud.	16 sider	Praksisrettet udgave af forskningskortlægning om evaluerende pædagogisk praksis, gennemført af Danmarks Evalueringsinstitut for Børne- og Socialministeriet 2018, om en evaluerende pædagogisk praksis i dagtilbud. Herunder beskrivelse af tre veje til en styrket evalueringspraksis.	Evalueringskultur: En løbende og systematisk beskrivelse (fx foto, observationer mv.), vurdering og analyse af sammenhængen mellem det pædagogiske læringsmiljø og børnenes trivsel, læring, udvikling og dannelse.
*Danmarks Evalueringsinstitut og Børne- og Socialministeriet (2018). <i>I dybden med: Samspil og relationer i det pædagogiske læringsmiljø</i> Findes på emu Dagtilbud.	24 sider	Praksisrettet udgave af forskningskortlægning af, hvad der karakteriserer relationer og interaktioner af høj kvalitet i dagtilbud (gennemført af Danmarks Evalueringsinstitut for Børne- og Socialministeriet 2018). Fokus er på tilknytning til barnet, at besvare børnenes behov og ideer i samspil med dem samt at skabe rammer for gode samspil og trygge relationer.	Processuelle forhold i det pædagogiske læringsmiljø (kvalitet i interaktioner mellem børnene, mellem personale og barn/børn, forældre, dagens rytme mv.).
Gravgaard, M. L. (2018). Faglig ledelse med afsæt i en ny styrket læreplan – en kompleks og dilemmafyldt ledelsesopgave. I: Mortensen, T. H. & Næsby, T. (red.), <i>Den styrkede pædagogiske læreplan. Grundbog til dagtilbudspædagogik</i>. Dafolo	12 sider	Denne artikel zoomer ind på forståelsen af begrebet refleksion og udfolder i den forbindelse tre forskellige refleksionsprocesser: 1) refleksion i handling, 2) refleksion som analyse og evaluering og 3) refleksion som forberedelse af pædagogisk organisering. At blive tydelig på refleksionsbegrebet kvalificerer, ifølge kapitlets forfatter, de faglige begrundede valg i organiseringen og ledelsen af pædagogiske miljøer. Organisering af refleksion behandles ligeledes med bl.a. refleksionsværksteder som læringslaboratorier.	Faglig pædagogisk ledelse med fokus på at lede og udvikle pædagogisk praksis i dagtilbuddet ved at understøtte refleksioner og fagligt begrundede valg. Evalueringskultur: En løbende og systematisk beskrivelse (fx foto, observationer mv.), vurdering og analyse af

			sammenhængen mellem det pædagogiske læringsmiljø og børnenes trivsel, læring, udvikling og dannelse.
Jensen, A. S. (2018). Faglig ledelse og organisering af læringsmiljøer. I: Mortensen, T. H. & Næsby, T. (red.), <i>Den styrkede pædagogiske læreplan. Grundbog til dagtilbudspædagogik</i> . Dafolo	12 sider	Kapitlet samler konkrete principper og sigtepunkter, som kan vejlede og inspirere det pædagogiske personale og lederens arbejde med at skabe en reflekterende, didaktisk kultur knyttet til det nye dannelsesbegreb omkring organisering af gode læringsmiljøer. Fra et didaktisk perspektiv handler arbejdet med gode læringsmiljøer bl.a. om at forholde sig reflekteret til formål, mål og indhold i disse læringsmiljøer; men det handler også om at finde balancen mellem det planlagte og mulighederne i situationen her og nu.	Forskellige situationer og interaktioner: Leg, rutinesituationer, spontant opståede situationer, planlagte aktiviteter og forløb mv. Det gode børneliv med dannelse, børnefællesskaber og børneperspektiv.
Majgaard, K. (2015). Pædagogisk ledelse som transformativ praksis. I: Cecchin, D. (red.), <i>Barndomspædagogik i dagtilbud</i> (s. 371-381). Akademisk Forlag	11 sider	Kapitlet handler om den pædagogiske ledelse som en transformativ praksis, hvor lederen skal indgå i en oversættelsespraksis, der forbinder det pædagogiske, administrative og politiske med henblik på at udvikle den pædagogiske praksis. Hertil diskuterer kapitlet en række strukturelle discipliner som knytter sig til dette oversættelsesarbejde: pædagogisk strategi, pædagogisk organisering, pædagogisk vejledning og administrativ understøttelse.	Strukturelle rammer (fysiske rammer, organisering af tid og personaleressourcer, normering mv.). Faglig pædagogisk ledelse med fokus på at lede og udvikle pædagogisk praksis i dagtilbuddet ved at understøtte refleksioner og fagligt begrundede valg.
Qvortrup, A. m.fl. (2016). Professionelle læringsfællesskaber i	13 sider	Sætter fokus på, hvordan professionelle læringsfællesskaber kan forstås, ledes og udvikles på daginstitutionsområdet.	Evalueringkultur: En løbende og systematisk

daginstitutionsregi. I: Albrechtsen, T. R. S. (red.) <i>Professionelle læringsfællesskaber og fagdidaktisk viden</i>. Dafolo		Rammen om det hentes i den internationale forskning om professionelle læringsfællesskaber og diskuteres og udvikles med udgangspunkt i et studie af professionelle læringsfællesskaber i tre daginstitutioner i Odense Kommune.	beskrivelse (fx foto, observationer mv.), vurdering og analyse af sammenhængen mellem det pædagogiske læringsmiljø og børnenes trivsel, læring, udvikling og dannelse. Forskellige elementer i et pædagogisk læringsmiljø og samspillet mellem dem.
Voxted, S. (2016). <i>Faglig ledelse i offentlige organisationer</i> (s. 9-19 + 33-45). Hans Reitzels Forlag	31 sider	Med dagtilbud som case introduceres til begrebet faglig ledelse med fokus på fagets rolle i f. ledelse. Faglig ledelse beskrives som omdrejningspunkt for lederrollen – en rolle, der rækker langt videre end til at få institutionsdriften til at fungere tilfredsstillende, men som også har til formål at udvikle den pædagogiske praksis og løfte og udvikle kerneopgaven. Kapitlet introducerer til begrebet faglig ledelse med afsæt i en empirisk undersøgelse af ledelse i det offentlige. Her oprises ti karakteristika og krav til en faglig ledelse.	Faglig pædagogisk ledelse med fokus på at lede og udvikle pædagogisk praksis i dagtilbuddet ved at understøtte refleksioner og fagligt begrundede valg.

ØVELSEMATERIALE

MATERIALE, SOM UNDERVISER SKAL SIKRE, AT DE STUDERENDE HAR KENDSKAB TIL, SAMT, HVIS RELEVANT, LADE DE STUDERENDE ARBEJDE MED MELLEMLUNDERSVINGSGANGENE. UNDERVISER SKAL M.A.O. BLOT HENVISE TIL DETTE. DER ER IKKE KRAV OM, AT DET SKAL LÆSES.

UDGIVER OG TITEL	BESKRIVELSE
* Danmarks Evalueringsinstitut og Børne- og Socialministeriet (2018) Findes på emu Dagtilbud .	Udvalgte materialer om de to temaer 'samspil og relationer' (hvv. speed drawing (film), dialogkort og materiale om inspiration til procesforløb) samt 'evaluerende pædagogisk praksis' (speed drawing (film), dialogkort og plakat).

SUPPLERENDE LITTERATUR OG VIDEO

LITTERATUR, DER OMHANDLER ELEMENTER VED LÆREPLANEN			
UDGIVER & TITEL	SIDEANTAL	BESKRIVELSE	PEJLEMÆRKER
EVA (2017). <i>Organisering af godt læringsmiljø i dagtilbud</i> Findes på emu Dagtilbud .	Video, ca. 3 min.	Videoen på cirka 3 minutter giver en kort introduktion til samt et visuelt overblik over, hvilke elementer man skal være opmærksom på, når man skal skabe gode læringsmiljøer for børn i dagtilbud.	Forskellige elementer i et pædagogisk læringsmiljø og samspillet mellem dem.
EVA (2017). <i>Organisering af et godt læringsmiljø i dagtilbud – inspirationsmateriale</i> . Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling Findes på emu Dagtilbud .	6 sider	Få inspiration til, hvordan I som daglige ledere og personale i et dagtilbud kan organisere de strukturer, I har indflydelse på. Materialet sætter spot på fem temaer, som er eksempler på strukturelle forhold, I kan overveje, når I skal organisere et godt og trygt læringsmiljø for børnene i jeres dagtilbud.	Forskellige elementer i et pædagogisk læringsmiljø og samspillet mellem dem. Faglig pædagogisk ledelse med fokus på at lede og udvikle pædagogisk praksis i dagtilbuddet ved at understøtte refleksioner og fagligt begrundede valg.
Kjær, B. (2010). <i>Inkluderende pædagogik – God praksis og gode praktikere</i> (s. 147-184). Akademisk Forlag	37 sider	Teksten supplerer den primære litteratur omkring den reflekterende praksis i arbejdet i og omkring dagtilbuddenes læringsmiljø. Teksten beskriver de forudsætninger, der ligger til grund for, at pædagoger kan blive gode praktikere i deres arbejde. I bogen arbejder Bjørg Kjær ud fra det standpunkt, at det er muligt at professionalisere noget af det, der ofte italesættes som værende personligt engagement, personlighed osv. Teksten har fokus på rammesætningen af de reflekterende dialoger, der	Processuelle forhold (kvalitet i interaktioner mellem børnene, mellem personale og barn/børn, forældre, dagens rytme mv.). Faglig pædagogisk

		understøtter og er afgørende for at udvikle pædagogisk praksis i dagtilbuddene.	ledelse med fokus på at lede og udvikle pædagogisk praksis i dagtilbuddet ved at understøtte refleksioner og fagligt begrundede valg.
Lekhal, R. m.fl. (2017). <i>Betydningen af kvalitet i dagtilbud</i> (s. 9-23 + 51-64). Dafolo	29 sider	I de udvalgte kapitler diskuteres, hvordan man kan forstå kvalitetsbegrebet i dagtilbud, og der opsummeres på de anbefalinger og konklusioner, det er muligt at udlede af den aktuelle viden internationalt og i Norden. Der sættes fokus på pædagogiske praksisser og den potentielt forebyggende betydning, som høj kvalitet i dagtilbud kan have for børns udvikling og psykiske helbred. Den første del omhandler overordnet kvalitet i dagtilbud. I den sidste del gives der anbefalinger til, hvordan en hensigtsmæssig pædagogisk praksis ser ud og kan udformes i det enkelte dagtilbud, samt hvordan dagtilbuddet kan spille en vigtig forebyggende rolle i forbindelse med børn i udsatte positioner.	At alle børn er en del af læringsmiljøet uanset forudsætninger, herunder børn i udsatte positioner. Forskellige elementer i et pædagogisk læringsmiljø og samspillet mellem dem.
Næsby, T. (2018). Datainformeret praksisudvikling og udvikling af evalueringskultur I: Mortensen, T. H. & Næsby, T. (red.), <i>Den styrkede pædagogiske læreplan. Grundbog til dagtilbudspædagogik</i> . Dafolo	12 sider	I artiklen beskrives værktøjer til at træffe meningsfulde valg af indsatsområder og for tilrettelæggelsen samt indsamlingen af data til evaluering af læringsmiljøet i dagtilbud, der retter et eksternt blik på kvaliteten og producerer et forskningsbaseret grundlag for evaluering, dokumentation og praksisudvikling.	Evalueringskultur: En løbende og systematisk beskrivelse (fx foto, observationer mv.), vurdering og analyse af sammenhængen mellem det pædagogiske læringsmiljø og børnenes trivsel, læring, udvikling og dannelse.
Københavns Professionshøjskole (2015). <i>Rutinepædagogik</i>	Video, ca. 13 min.	Videoen på cirka 13 minutter handler om at benytte de daglige rutiner aktivt i den pædagogiske praksis. Forsker Søren Smidt og praktiserende pædagoger fortæller i videoen, hvordan det gavner børnenes læring og	Faglig pædagogisk ledelse med fokus på at lede og udvikle

Findes på emu Dagtilbud.		fællesskab at hjælpe til med alt fra at rydde af bordet til at tage tøj på.	pædagogisk praksis i dagtilbuddet ved at understøtte refleksioner og fagligt begrundede valg. Forskellige situationer og interaktioner: Leg, rutinesituationer, spontant opståede situationer, planlagte aktiviteter og forløb mv.